



ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРЕДСТАВНИК У СИРІЇ ТА ЛІВАНІ

У травні 2018 року виповнилося 95 років від часу, коли до Бейрута та Дамаска було призначено першого українського представника. На той час більшовики витіснили український уряд із власної території, а Українська СРР увійшла до складу більшовицької союзнаї держави. Проте українська дипломатія ще чинила спротив, розповідаючи світу про існування незалежної України та надаючи захист українським громадянам, яких доля закинула до далеких країв. Важливою складовою дипломатичної та консульської служби на той час став інститут почесних консулів. Його заснування припало на добу Директорії УНР, хоча ідея про потребу запровадження посад почесних консулів у зарубіжних країнах обговорювалася ще під час розроблення нормативних документів на базі гетьманського МЗС. За доби Української Центральної Ради у проектах нормативних документів, пов'язаних із заснуванням консульської служби як державного інституту, про посади почесних консулів, закріплених у консульських статутах різних країн, не йшлося. Першим порушив питання про внесення цієї норми до «консульського закону» голова підкомісії з розроблення консульського статуту Василь Оренчук.

Можливість заснування інституту почесних консулів обумовлювалася в пояснювальній записці до законопроекту про Консульський статут Української держави, підготовлений до розгляду 11 грудня 1918 р. Потреба створення посад почесних консулів обґрунтовувалася історично — світовим досвідом, який «дав надто яскраві картини, як гарні наслідки і плоди праці згаданих установ» та прагматично — інтересами молоді Держави: «... завдяки таким відкривається дорога до вірного і правдивого висвітлення буттових условин, національних, релігійних, етнографічних, культурних і економічних впливів» [1]. Основний наголос робився на ключовому

принципі вибору особи почесного консула — він мав бути місцевим мешканцем з огляду на ознайомленість претендента зі станом економіки та торгівлі держави перебування, її історією, структурою та напрямками діяльності державних установ та органів влади.

Тож від почесного консула очікували допомоги Українській Державі у сферах: організації товарообміну із зарубіжними країнами та зустрічей контрагентів; консультацій щодо торговельної політики держави перебування; цінності товарів, що експортуються країною перебування; інформації про торговельний баланс та «положення туземних мануфактур»; для уникнення непорозумінь країн у торговельно-економічній сфері тощо [2].

Створення почесних консульств поспіль зі штатними консульськими установами пропонувалося на підставі вивчення міжнародного досвіду та європейських традицій консульської служби. Категорії таких консульств визначалися за аналогією до офіційних консульських установ (генеральні консульства, консульства, віце-консульства та консульські агенції), а їхні керівники не належали до числа співробітників МЗС чи закордонних дипломатичних установ. Заробітна платня для них не передбачалася. Почесним консулам надавалося лише право стягувати консульські мита для покриття канцелярських витратків та на оплату праці канцелярським працівникам.

Виявлення у своєму консульському окрузі осіб, придатних для виконання такої місії, вносилося до обов'язків «офіційних» консулів. Істотний нюанс процедури призначення, яка пропонувалася до розгляду компетентними структурами, полягав у тому, що почесних консулів пропонувалося призначати в портових містах («у пристанях свого округу»), обираючи їх серед «людей з економічно-торговельного поля» [3] для допомоги офіційно визнаним консулам у сфері торгівлі та мореплавства.

На посади почесних консулів могли претендувати лише «люди маєтні, з добрим іменням і як такі повинні сповняти свої обов'язки без претензій на винагородження» [4]. Як визначальні критерії для ухвалення рішення про призначення таких осіб розглядалися «маєткові відносини, соціальне і торговельне становище та особливі здібності» [5]. Кандидатуру претендента консул мав узгодити з керівником Посольства чи Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ), якій підпорядковувався, із наданням належного обґрунтування свого вибору. В разі попередньої згоди керівник Посольства (чи НДМ) доповідав міністру закордонних справ про наміри щодо призначення почесного консула та надсилав до МЗС відповідне подання. Право призначення почесних генеральних консулів, консулів та віце-консулів належало Главі Держави та мало здійснюватися за поданням міністра закордонних справ і за узгодженням із міністром торгу та промисловості. Призначення почесних консульських агентів здійснював міністр закордонних справ.

Зі свого боку, призначений на посаду почесного консула кандидат мав надати письмову заяву про свою згоду виконувати покладені на нього обов'язки без грошової винагороди, скерування доходів від консульського мита на канцелярські та інші нагальні потреби консульської установи, надання систематичної звітності до МЗС Української Держави. За призначенням почесним консулом зберігалось право на відпустку (без додаткового прохання) за умови повідомлення про це відповідній дипломатичній установі, якій він підпорядковувався. В разі відмови від подальшого виконання обов'язків почесного консула, неналежного виконання ним своїх обов'язків або його смерті МЗС мало право призначити нового почесного консула, в перших двох випадках попередньо звільнивши чинного почесного консула. Звільнення розглядалося в двох варіантах: як провізоричне (тимчасове, призупинення діяльності) або дефінітивне (остаточне) [6].

Однак підготовлений документ за доби Гетьманату не був ухвалений. Його не встигли розглянути через зречення Павлом Скоропадським влади й припиненням існування гетьманського уряду.

Перші призначення почесних консулів засвідчили можливість існування українських консульських установ в умовах фактичної втрати державної території. Із закриттям дипломатичних представництв і консульських установ вони деякий час надавали допомогу українцям, які опинилися в скрутних обставинах за кордоном. Останню в цей період консульську грамоту почесного консула в Бейруті та Дамаску було видано професорові Олексію Григоровичу Боголюбському — православному киянинові 1888 р. народження, колишньому викладачеві Слов'янського реального училища, якого емігрантські шляхи привели до далекої Сирії, що з 21 листопада 1919 р. перебувала під французьким протекторатом. Французька військова окупація Сирії замінила англійську відповідно до угоди, укладеної прем'єр-міністром Великої Британії Д. Ллойд Джорджем і прем'єр-міністром Франції Ж. Клемансо 15 вересня 1919 р. А на конференції у Сан-Ремо 26 квітня 1920 р. Сирію було

передано під мандатне управління Франції.

Таке призначення ініціював Віктор Васильович Богомолець — як згодом стало відомо, резидент британської розвідки [7]. Він був на сім років молодший за Олексу Боголюбського, закінчив юридичний факультет Університету св. Володимира, навчався на медичному факультеті, зі студентської лави якого пішов на фронт із початком Першої світової війни. Згодом співпрацював із денікінською контррозвідкою. На початку 1920 р. виїхав у Константинополь, де був завербований представником англійської розвідки Гарольдом Гібсоном [7].

Очевидно, що саме на турецькій землі перетнулися шляхи цих українських емігрантів. За таких обставин можна припустити, що, рекомендуючи Олексу Боголюбського керівництву українського МЗС, Віктор Богомолець мав на увазі не лише виконання ним консульських обов'язків та захисту українських громадян у Сирії. Згодом саме з кличкою «Консул» розпочав діяльність завербований ним Пантелеймон Калужний [8].

Отримавши рекомендацію, Ян Токаржевський-Карашевич звернувся безпосередньо до претендента з проханням висвітлити економічний стан Сирії та Лівану, становище української громади в цих країнах та висловити свою згоду на призначення. «...Для формального переведення цієї справи, — зазначалося в зверненні, — МЗС потрібні, крім Вашої згоди, ще й детальні ваші особисті дані з зазначенням вашої участі у визвольній боротьбі українського народу. Крім цього МЗС просило б не відмовити прислати відомости про стан Сирії взагалі, а з окрема про те, чи є там громадяне УНР і в якій кількості, в якому стані вони перебувають (чи організовані чи ні), чи могли б наші емігранти мати там якийсь заробіток і яку (чи тяжку чорноробочу), чи так само і інтелектуальну працю. МЗС просить повідомити чи не зустрінете ваше призначення яких небудь перешкод з боку місцевого Уряду» [9].

На початку лютого О. Боголюбський прислав до МЗС детальний огляд окреслених питань, наголошуючи на тому, що «політичні, господарські та життєві умови в Сирії такі, що для українців-емігрантів неможливо одержати якусь більш-менш відповідну посаду, особливо після паничного руху усіх біженців з Царгороду» [10], та не рекомендує громадянам УНР емігрувати до такого краю як Сирія, котра «не може прогудувати» власного населення. Діяльність організацій допомоги біженцям він характеризував як такі, що мають цілком випадковий, тимчасовий характер, а ставлення місцевого населення до європейців — як до об'єкту для експлуатації. Центром зосередження українців у Сирії став Дамаск — близько 60 осіб. Істотною перепоною для життя іноземців у Сирії О. Боголюбський вважав і те, що арабська мова з приводу її труднощів є неймовірною перешкодою для порозуміння між місцевим населенням та емігрантами [11].

Загальне становище українців у Лівані, який також з 1918 р. перебував під протекторатом Франції, було надзвичайно складним. Найбільша кількість українських громадян тимчасово осіла у Бейруті — понад 100 осіб, переважно хліборобів та інтелігентів. Можливості



Василь Оренчук



Іван Токаржевський-Карашевич

влаштуватися на роботу, хай би і з мізерним заробітком, практично не існувало: «...усі нечисленні посади для інтелігентів були вже заняті, що ж торкається до чорно робочої праці, то вона для українців взагалі неможлива, позаяк усі ці «амплуа» заняті вірменами-біженцями з Анатолії, котрі ...працюють 13 годин на добу за дуже низьку платню, одержуючи 25–30 сирійських піастрів щоденно» [12].

Для отримання призначення на посади вчителів французької мови в арабських школах вимагалися дипломи відповідних установ, яких українці не мали. Тож, не маючи засобів до життя, дехто з українців не жив, а існував на хорах церкви св. Дмитра з дружинами та дітьми, інші — у так званому «Русском доме», де склався невеликий український гурток, переважно із селян та студентів. Пожертви біженцям систематично надавали арабські православні громадяни (які самі жили убого, мріючи емігрувати до США) та Антіохійський Патріарх Григорій IV. Організованих українських груп у Сирії та Лівані не існувало. Спілкуючись між собою, українські біженці бідкалися з приводу браку української літератури та відповідної інформації, мріючи про представника УНР в Сирії та Лівані, здатного їх захистити. Шанс отримати «заступника» в особі О. Боголюбського вони зустріли з надією, що їх не забудуть у цій «далекій і чужій» країні.

Українське зовнішньополітичне відомство, яке перебувало на той час в екзилі, не мало підстав відмовляти українцям у такому проханні. Віце-міністр і керуючий МЗС І. С. Токаржевський-Карашевич подякував О. Боголюбському за згоду взяти на себе обов'язки консула і висловив думку про потребу заснування у Дамаску і Бейруті українських громад, пообіцявши якнайшвидше надіслати українські книжки і часописи.

Невдовзі, згідно з поданням І. С. Токаржевського-Карашевича, професора Олексу Боголюбського було призначено наказом МЗС від 8 травня 1923 р. «почесним консулом УНР в Дамаску та Сирії» з 5 травня 1923 року без утримання [13]. В наданому йому

консульському патенті посада визначалася як «Тимчасовий консульський представник Уряду УНР як почесний консул УНР» [14]. Офіційний лист про призначення О. Боголюбського було скеровано до Верховного комісара в Сирії та Лівані Максима Вейгана, а почесному консулові надіслано копію наказу, консульський патент, дипломатичний паспорт та інструкцію щодо організації діяльності почесного консула.

Індивідуальну інструкцію розробив Консульський відділ Департаменту чужоземних справ МЗС УНР 18 травня 1923 р. [15]. Підготовлений у надзвичайних умовах нормативний документ головними обов'язками почесного консула визначав «захист громадян УНР у Сирії і опіку над ними як з національного, релігійного, культурного, так і, по можливості, матеріального боку; піклування про належне усвідомлення українцями, утримування в лояльному відношенні до Голови Держави і Уряду, — словом в розумному щирому патріотизмові і вірності до Батьківщини з підкресленням перед чужинцями різниці між Українською нацією і сумежними з нею слов'янськими націями — Російською і Польською» [16]. Почесний консул мав узяти на себе зобов'язання вести широку україноорієнтовану інформаційну та роз'яснювальну роботу. До його завдань належало інформувати українську колонію в Сирії: про стан в Україні, політичні події з українського життя, а міністерство — про стан колонії, її потреби, бажання, життя і настрої; про ставлення до неї місцевих чинників влади і суспільства; потреби Сирії в українських продуктах та перспективи їхнього збуту на сирійських ринках. Наголошувалося на завданні гуртувати українців, об'єднувати і «скріплювати солідарну думку про національні обов'язки, поворот до Батьківщини, хоч би і після довгої та кривавої боротьби з невинним московським ворогом». Зверталася увага на обережність стосунків з росіянами у зв'язку з війною між українською та російською державами.

Містила інструкція й завдання політичного характеру, що полягали в зближенні з місцевими арабськими

державними і громадськими установами та організаціями, інформуванні їх про українське життя та протидії більшовицькій пропаганді. Не менш важливим завданням визнавалося встановлення контактів із представниками французького уряду і всією окупаційною владою, постійне детальне належне інформування державних службовців, журналістів, торговців про Україну, українське життя, діяльність Уряду і бажання українського народу «з особливим зверненням уваги на розсіювання хибних думок про «єдність і неподільність» колишньої Російської імперії [17]. Поширювати знання про Україну, її історію і національну справу передбачалося й серед представників інших держав. Пропонувалося окрему подяку від імені МЗС висловити іспанському консулові за опіку над українцями — колишніми російськими підданими.

На виконання обов'язків почесного консула не передбачалося державного фінансування, однак вимагалось систематичне звітування перед відповідним посольством та МЗС. Так само за власний рахунок консул мав забезпечити діяльність канцелярії (лише за умови великих витрат на канцелярію мав право «старатися отримати від Уряду УНР обґрунтованими докладами про одноразові субсидії»). Над своїм помешканням консулу дозволялося встановити жовто-блакитний прапор відповідно до традицій, прийнятих в інших консульствах в Дамаску. На дверях канцелярії мав розташовуватися щит з державним гербом і написом українською і французькою мовою: «Консульство УНР у Дамаску». Такий самий напис передбачався на бланках консульства та печатках (для фарби і сургучу) навкруги державного герба УНР.

Консулові надавалося право видавати паспорти, свідоцтва, посвідки українським громадянам, вести нотаріальні дії (видавати копії, посвідчувати договори), робити метричні записи про шлюби, народження і смерть громадян.

Особлива увага зверталася водночас на надання національного паспорту, вимагалася «велика обережність, коли особа заінтересована не підпадає під підозріння зносин з ворогами держави і заслуговує довір'я» [18]. За вчинені консульські дії встановлювалося мито, від оплати якого звільнялися лише незаможні. На консульське діловодство поширювалися загальні вимоги: запровадження книг вхідних і вихідних документів, реєстрація всіх актів, зберігання копій вихідних листів, фіксування прибутків і витрат у прошнурованій касовій книзі, ведення «адресової книжки як місцевих українських, так і в інших країнах установ, осередків і осіб». Звіти про діяльність консульства, життя української колонії в Сирії, зареєстрованих громадян у Сирії почесний консул мав надсилати до МЗС за можливістю щомісяця.

Створення інституту почесних консулів в умовах втрати державної території мало надзвичайне значення для українського уряду в екзилі. Почесні консули певною мірою мали заступити офіційну консульську службу. Водночас інститут почесних консулів відіграв важливу роль у протистоянні з дипломатичними представництвами більшовицької Росії, демонструючи



Пантелеймон Калужний

українську присутність в європейських країнах та даючи надію українським громадянам, які опинилися у вимушеній еміграції, на захист і допомогу з боку держави. На розроблених упродовж 1918–1923 рр. в Українській Державі та УНР, із урахуванням норм міжнародного права, правових засадах було створено перші почесні консульства в Азербайджані, Швеції, Нідерландах, Швейцарії, Данії, Сирії та Лівані.

Ірина Матяш,
доктор історичних наук, професор,
голова Наукового товариства
історії дипломатії
та міжнародних
відносин

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 57, арк. 42.
2. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 57, арк. 42.
3. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 57, арк. 41.
4. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 57, арк. 41.
5. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 57, арк. 41.
6. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 57, арк. 41 зв.
7. Див. зокрема: Соцков Лев. Код операції — «Тарантелла»: Из архива внешней разведки. — М.: Молодая гвардия, 2007. — 420 с.
8. Булавин Александр. Слуга нескольких господ // Див.: http://gazeta.zn.ua/history/sluga-neskolkih-gospod-_html
9. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 29.
10. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 28.
11. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 28.
12. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 28.
13. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 3.
14. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 18.
15. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 6–8.
16. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 6.
17. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 7.
18. ЦДАВО, ф. 3696, оп. 3, спр. 45, арк. 8.